

УДК 336.078.3(477)

*І.В. Белова, канд. екон. наук, доц.,
ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ КОНТРОЛЮ ТА АУДИТУ В БАНКАХ УКРАЇНИ

У статті досліджено підходи до визначення сутності внутрішнього контролю. Запропоновано незалежно від концепцій внутрішнього контролю та цілей вважати його сутністю діяльність людей, оскільки тільки вона є критерієм того, чи застосовуються прийняті процедури та норми.

Ключові слова: контроль, аудит, внутрішній аудит.

Постановка проблеми. Банки в процесі своєї діяльності постійно наражаються на ризики, які, безумовно, потрібно контролювати, інакше “розплачуватися” за надмірний ризик будуть кредитори, вкладники банку, врешті, суспільство. Отже, актуальним постає питання контролю як функції, що постійно розвивається, поглиблюється, ускладнюється.

Жорсткий багатосторонній контроль банків здійснюється як ззовні – з боку різних державних органів контролю, банківських наглядових органів (банківське регулювання та нагляд), незалежного аудиту, так і зсередини – внутрішньобанківський контроль.

Відносини між вкладниками, кредиторами, інвесторами та самими банками можуть базуватися на довірі, насамперед до інформації, яку вони отримують. У зв'язку з цим фінансова звітність банків перевіряється зовнішніми аудиторами, а відповідні висновки надають достовірності звітам та зміцнюють довіру до банківської системи. Головні завдання банківського нагляду полягають у контролі за дотриманням банками законодавчо-нормативної бази, що регулює банківську діяльність, а також шляхом впровадження систем ліцензування, регулювання, інспектування – у захисті та зниженні ризиків вкладників, кредиторів, підтримці довіри до банків.

Аналіз останніх досліджень. Питанням контролю та аудиту в банках присвячені праці російських та українських вчених: М.Т. Білухи, С.М. Бичкової, С.М. Губенко, О.І. Кірсєва, О.С. Любунь, О.П. Мозгової, Г.Г. Мумінової-Савіної, О.С. Полетаєвої, В.П. Суйца та ін., а також зарубіжних: Е.А. Аренса, Р. Адамса, Д.К. Лоббека, Р. Монтгомері, Дж. Робертсона, Шарафа, Р. Мауца.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Огляд науково-практичних джерел свідчить про існування різних визначень

термінів та суті контролю, аудиту, їх об'єктів. Якість же контролю та аудиту залежить, насамперед, від чіткого розуміння сутності завдань, сфер та об'єктів контрольних перевірок, межі відповідальності тощо.

Метою роботи є дослідження теоретичних основ та сучасних тенденцій розвитку внутрішнього контролю та аудиту, уточнення їх сутності та окремих категорій.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві роль контролю постійно підвищується та набуває нових відтінків своєї сутності. Так, відповідно до Словника іншомовних слів “контроль” (фр. *contrôle*) – це перевірка, а також спостереження з метою перевірки.

За Економічною енциклопедією (відп. ред. С.В. Мочерний. – К.: “Академія”, 2000) контроль – це елемент управління економічними об'єктами і процесами, який полягає у нагляді за ними з метою перевірки їх відповідності стану, передбаченому законами, юридичними нормативними актами, а також програмами, планами, договорами, проектами, угодами.

Згідно з Лимською декларацією керівних принципів контролю (прийнята IX Конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів у 1977 р.) контроль – невід'ємна складова системи регулювання, метою якої є виявлення відхилень від прийнятих стандартів та порушень принципів, законності, ефективності та економії витрат матеріальних ресурсів на найбільш ранній стадії з тим, щоб мати можливість прийняти коригуючі заходи, в окремих випадках, притягти винних до відповідальності, отримати компенсацію за спричинені збитки або провести заходи щодо попередження або скорочення таких порушень у майбутньому.

Категорії, що характеризують контроль та його організацію:

- суб'єкт контролю;
- організація контролю;
- мета контролю;

- метод контролю;
- процес контролю;
- предмет контролю;
- об'єкти контролю;
- принципи контролю.

Загалом щодо сутності та змісту частини вказаних категорій існує певна єдність думок різних науковців та практиків, викладена у їх працях. Але єдиного підходу до визначення об'єктів внутрішнього контролю та аудиту у банках поки не сформовано. Об'єкти – найбільш істотні складові предмета контролю. Об'єктами можуть бути явища та процеси, управлінські рішення, звітність, плани тощо, але не види діяльності. На нашу думку, оскільки призначенням внутрішнього аудиту є перевірка адекватності системи внутрішнього контролю, то і об'єкти їх повинні бути однакові.

Існуючі підходи до визначення об'єктів внутрішнього контролю та аудиту в цілому можна об'єднати таким чином: як об'єкти розглядаються підрозділи банку, його операції та діяльність, облік і звітність [3, 5]. Інша думка, що об'єкти – це ресурси, господарські процеси, економічні результати діяльності банку, організаційні форми управління й організаційна структура апарату управління; функції та методи управління.

Така відмінність насамперед пояснюється тим, що немає і єдиної точки зору щодо визначення термінів та змісту внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту. Наведемо деякі з існуючих визначень внутрішнього контролю:

- 1) **сукупність процедур**, які забезпечують дотримання положень внутрішніх і зовнішніх нормативних актів при здійсненні операцій банку та достовірність і повноту інформації. Внутрішній банківський контроль поєднує в собі бухгалтерський та адміністративний (внутрішній) контроль [6];
- 2) **сукупність дій** ради директорів, менеджменту та співробітників на всіх рівнях – **процес**, спрямований на досягнення розумної впевненості у досягненні цілей організації шляхом підвищення надійності та достовірності фінансової та операційної інформації та звітності; підвищення ефективності та результативності діяльності; підтримання відповідності діяльності законодавству та регулюючим її нормативам [13, 15];
- 3) **норми, процедури, прийоми та організаційні структури**, розроблені для забезпечення розумної гарантії в тому, що бізнес-цілі будуть досягнуті, а небажані події будуть відвернуті або виявлені та виправлені [9];

- 4) **процес**, що здійснюється радою директорів, менеджментом та працівниками всіх рівнів. Основні цілі:

- виробнича та фінансова ефективність діяльності;
- надійність, повнота та своєчасність фінансової та управлінської інформації;
- дотримання діючих законодавчих та нормативних актів (комплаєнс).

Внутрішній контроль складається з п'яти взаємозв'язаних елементів відповідно до Базельського документа (вересень 1998 р.) “Система внутрішнього контролю в банках: основи організації”:

- 1) управлінський контроль і культура контролю;
- 2) виявлення і оцінка ризику;
- 3) здійснення контролю і розподіл повноважень;
- 4) інформація і взаємодія;
- 5) моніторинг і виправлення недоліків [11].

Таким чином, внутрішній контроль розглядається і як сукупність процедур і як діяльність людей. У світовій практиці існує кілька концепцій внутрішнього контролю – це і концепція, викладена в основних документах COSO, і викладена у стандарті COBIT, і концепція, викладена у доповіді “Контроль та аудит систем” або SAC – System Auditability and Control Дослідницького фонду Інституту внутрішніх аудиторів (The Institute of Internal Auditors Research Foundation's) та інші. Всі найбільш відомі концепції внутрішнього контролю побудовані, щоб слугувати різним цілям. Але дилема щодо того, що є контроль – діяльність чи лише сукупність процедур, процесів – повинна бути розв'язана. На нашу думку, ефективний контроль не може обмежуватися тільки рамками встановлення відповідних процедур, норм та ін. Це повинна бути саме діяльність, оскільки вона є критерієм того, чи застосовують прийняті процедури та норми.

Крім того, у багатьох з наведених визначень внутрішнього контролю вживаються поняття “розумна гарантія” (“розумна впевненість”), трактування яких поки не існує.

Таким чином, аналіз терміна “внутрішній контроль” дає підстави робити висновок про відсутність його єдиного розуміння, суті такого контролю, і, відповідно, його задач.

Частиною внутрішнього контролю є контроль за дотриманням законодавства та внутрішніх процедур банку або комплаєнс (комплаєнс). Цей термін новий для української практики. Поки не сформовано навіть єдиного написання даного терміна (з англ. *compliance* – відповідність). Комплаєнс повинен стосуватися кожного працівника банку, є невід'ємною частиною діяльності. Наслідки недотримання можуть при-

звести до негативного суспільного резонансу, завдати шкоди репутації банку. Базельським комітетом з банківського нагляду у квітні 2005 р. були прийняті рекомендації “Дотримання законодавства та внутрішніх процедур банку (комплаєнс) та служба банку, що відповідає за таке дотримання” [10]. Комплаєнс-ризик визначається у цьому документі як ризик юридичних та регуляторних санкцій, значних фінансових збитків або шкоди для репутації, яких банк може зазнати у випадку, якщо не дотримується діючого законодавства, нормативно-правових актів, положень, правил, стандартів саморегулювних організацій та кодексів поведінки, що стосуються його діяльності.

Безумовно, комплаєнс – суттєва складова внутрішнього контролю в банку, адекватність якого постійно перевіряється службою внутрішнього аудиту. Але здійснення комплаєнсу не може бути функцією служби внутрішнього аудиту банку, що, на жаль, зустрічається на практиці.

Розглянемо сутність внутрішнього аудиту. Аналіз визначень термінів “аудит” та “внутрішній аудит” призводить до того, що не існує згоди навіть щодо того, що є аудит – це сфера практичної діяльності людини чи метод контролю (див. [12], Закон України “Про аудиторську діяльність”, праці Е.А. Аренса, Дж.К. Лоббека, В.С. Рудницького, О.А. Петрик та ін.).

Певною мірою ці розбіжності можуть бути пояснені тим, що у світовій практиці в різних випадках вживають “audit” та “auditing”. До того ж, обидва терміни перекладаються як “аудит”. За аналогією, на нашу думку, доцільно розрізняти “аудит” та “аудитування”.

Внутрішній аудит у банках України – явище нове, яке зародилося з раніше наявних служб ревізій у банках. У нормативно-законодавчому полі поява внутрішнього аудиту пов’язана із затвердженням Постановою Правління НБУ Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України від 20.03.98 № 114 та прийняттям Закону України “Про банки та банківську діяльність” від 07.12.2000 № 2121-III. У чинному до грудня 2000 р. Законі України “Про банки та банківську діяльність” від 20.03.91 № 872-XII не містилось положень щодо даної служби банку.

Однак у першій редакції нині діючого Закону “Про банки і банківську діяльність” у ст. 45 “Внутрішній аудит” було визначено, що банки створюють службу внутрішнього аудиту, яка є органом оперативного контролю правління (ради директорів) банку. Також тут вказані функції служби внутрішнього аудиту, її підпорядкування

та підзвітність правлінню (раді директорів) банку. Згодом Законом України від 05.06.2003 № 914-IV були внесені зміни до вищезазначеної ст. 45 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, згідно з якими служба внутрішнього аудиту стала підпорядкованою та підзвітною спостережній раді банку. Мета вказаних змін – підвищити *формально* ступінь незалежності внутрішнього аудиту.

З вищевказаного випливають чинники тих проблем, що стоять перед внутрішнім аудитом у банках України: недостатнє опрацювання як у теоретичному, так і в практичному плані, немає сформульованих стандартів до професіоналізму та відповідальності за роботу внутрішніх аудиторів тощо. Аналогічні проблеми вже кілька десятиріч розв’язані у країнах з розвинутою економікою: є громадські об’єднання внутрішніх аудиторів, створені професійні стандарти їх діяльності, суттєво підвищено значення внутрішнього аудиту у сучасній ринковій практиці.

В Україні є такі громадські організації, що об’єднують внутрішніх аудиторів: Федерація професійних бухгалтерів та аудиторів України (ФПБАУ), Всеукраїнський інститут внутрішніх аудиторів.

Але реальними флагманами у діяльності внутрішніх аудиторів банків, методологічному та методичному забезпеченні їх роботи, підготовці та сертифікації внутрішніх аудиторів ці громадські організації поки ще не стали.

На сьогодні найкращий світовий досвід щодо внутрішнього аудиту зібраний та проаналізований Інститутом внутрішніх аудиторів (The Institute of Internal Auditors – ІА, США). Цей інститут є міжнародною професійною асоціацією внутрішніх аудиторів, що об’єднує 92 тис. осіб зі 150 країн світу. Місія ІА – бути провідною міжнародною професійною організацією, що покликана розвивати професію внутрішнього аудитора та підтримувати аудиторів у всьому світі. Девіз ІА: “Прогрес через обмін знаннями”. ІА випускає журнал “Internal Auditor”, вісник та бюлетені для різних категорій (членів ІА, Рад директорів та Аудиторських комітетів, представників навчальних закладів), постійно проводить семінари, конференції та є світовим лідером в галузі професійної сертифікації внутрішніх аудиторів. З 1974 р., з початку складання іспитів на отримання професійного ступеня “Сертифікований внутрішній аудитор” (Certified Internal Auditor, CIA), більше 40 тисяч осіб отримали звання CIA. Сертифікат CIA – єдиний у світі міжнародний

сертифікат для спеціалістів в галузі внутрішнього аудиту.

ІА розробив: Кодекс етики Інституту внутрішніх аудиторів [14] та Міжнародні професійні стандарти внутрішнього аудиту (ІА, США) [14]. Основні положення даних документах:

- внутрішній аудит є діяльністю з надання незалежних і об'єктивних гарантій і консультацій, спрямованих на удосконалення діяльності організації. Внутрішній аудит допомагає організації досягти поставленої мети, використовуючи систематизований і послідовний підхід до оцінки й підвищення ефективності процесів управління ризиками, системи контролю й корпоративного управління;
- внутрішні аудитори повинні дотримуватися таких принципів: чесність, об'єктивність, конфіденційність, професійна компетентність;
- внутрішній аудитор повинен постійно підвищувати свою кваліфікацію;
- якість внутрішнього аудиту повинна оцінюватися за внутрішніми та зовнішніми оцінками;
- план роботи повинен складатися на основі оцінки ризиків, принаймні раз на рік;
- керівник внутрішнього аудиту повинен періодично звітувати перед Радою і вищим керівництвом. Звіт повинен містити інформацію про істотні ризики, проблеми контролю і корпоративного управління, інші відомості.

Міжнародні професійні стандарти внутрішнього аудиту Інституту внутрішніх аудиторів стали загальноприйнятими у світі. Саме цей документ є основою Базельських принципів "Внутрішній аудит у банках та взаємовідносини наглядових органів та аудиторів" (серпень 2001 р.) [11].

Відповідно до принципу 11 зазначених рекомендацій існують різні типи внутрішнього аудиту:

- 1) *фінансовий аудит*. Мета – оцінювати надійність і достовірність бухгалтерської системи та інформації, а також складених на їх основі фінансових звітів;
- 2) *аудит дотримання*. Мета – оцінювати якість і відповідність систем, створених для забезпечення дотримання законів, підзаконних актів, методик і процедур;
- 3) *операційний аудит*. Мета – оцінювати якість і прийнятність інших систем і процедур, критично аналізувати організаційні структури і оцінювати достатність для виконання встановлених обов'язків;

4) *аудит менеджменту*. Мета – оцінювати якість підходів менеджменту до ризиків і контролю в рамках поставлених банком цілей.

Якщо перші три типи є традиційним полем діяльності внутрішніх аудиторів, то останній було сформульовано у серпні 2001 року саме у вищевказаному Базельському документі, що пов'язано насамперед із зростанням ролі внутрішнього аудиту в умовах глобалізації ринків як відповідь на великі корпоративні скандали і банкрутства, що стали наслідком недоліків в організації системи внутрішнього контролю.

Базельський документ уточнює сфери перевірки департаменту внутрішнього аудиту: перевірка і оцінка *всієї* діяльності банку у *всіх* його підрозділах. На практиці перевірки часто обмежуються перевітками окремих департаментів банку, які проводять найбільш ризикові операції. А недостатньо уваги приділяється, наприклад, перевірці діяльності служби безпеки банку, департаменту по роботі з персоналом, юридичного департаменту. У вищевказаних підрозділах особливо яскраво виражена роль якості підібраних кадрів, саме тут найбільш наглядним є принцип "кадри вирішують все". Аудиту менеджменту приділяється зовсім мало уваги, насамперед через те, що якість підходів менеджменту до ризиків та інші цілі такого аудиту є майже недосяжними через статус служби внутрішнього аудиту в багатьох банках. Тобто багато банків підійшли до організації цієї служби як до обов'язкової тільки тому, що існує відповідна стаття у Законі України "Про банки і банківську діяльність". Банки розглядають її працівників як "зайві очі" керівництва (саме не додаткові, а зайві) з наданням відповідних прав, ресурсів, доступу до інформації, можливостей підвищення кваліфікації та ін. До того ж, поки ще не існує методичної бази визначення та оцінки якості підходів менеджменту до ризиків і контролю в рамках поставлених банком цілей, а також дієвих механізмів впровадження рекомендацій внутрішніх аудиторів, якщо вони є дійсно доцільними. Вважаємо за потрібне з метою оцінки якості підходів менеджменту до ризиків співвідносити вартість виконання менеджментом своїх основних та неосновних функцій з потенційним ризиком певної діяльності.

У Методичних рекомендаціях щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України, схвалених Постановою правління НБУ від 28.03.2007 № 98 [4] зазначено, що внутрішній аудит допомагає підвищити ефективність процесів внутрішнього контролю, управління ризиками та корпоративного управління. Дані реко-

мендації носять загальний характер та є орієнтиром у діяльності банків; вони вперше у подібних документах піднімають ряд нових проблемних питань, зокрема, щодо доцільності організації в банках аудиторських комітетів, введення посади корпоративного секретаря, певних аспектів діяльності спостережної ради, організації управління ризиками та внутрішнього контролю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ціла низка досліджень з питань внутрішнього контролю спирається на поняття “розумна гарантія” (“розумна впевненість”), трактування яких поки не існує. Розумна впевненість у ре-

зультатах залежить від професіоналізму контролерів, внутрішніх аудиторів, що за відсутності сформульованих стандартів до їх професіоналізму та відповідальності за роботу стає якщо не недосяжною, то принаймні сумнівною.

Подальшого розвитку потребують питання формування методичної бази та оцінки якості підходів менеджменту до ризиків і контролю в рамках поставлених банком цілей, а також дієвих механізмів впровадження рекомендацій внутрішніх аудиторів, що є проблемою статусу служби внутрішнього аудиту.

Список літератури

1. Білуха М.Т. Курс аудиту: Підручник. – К.: Вища школа; Знання, 1998. – 573 с.
2. Губенко С.М., Мозгова О.П. Посібник для внутрішніх аудиторів банківських установ України. – Харків: Штрих, 2000. – 360 с.
3. Кірсєв О.І., Любунь О.С., Кравець В.М., Денисенко М.П., Кабанов В.Г., Домрачев В.М., Міщенко В.С., Єременко О.К. Внутрішній аудит у банку: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 220 с.
4. Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України, затв. Постановою Правління НБУ від 28.03.2007 № 98.
5. Мумінова-Савіна Г.Г., Кравець В.М., Мазур О.А., Галенко О.М., Кириленко В.Б. Тим, хто не нехтує законом. Контроль, ревізія та аудит у комерційних банках України. – К.: Факт, 2001. – 448 с.
6. Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України, затверджене Постановою Правління НБУ від 30.12.98 № 566.
7. Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України, затв. Постановою Правління НБУ від 20.03.1998 № 114.
8. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // www.rada.gov.ua.
9. COBIT // www.isaca.ru.
10. Compliance and the compliance function in banks. Basel Committee on Banking Supervision, Basel, Apr. 2005 // www.bis.org.
11. Framework for Internal Control Systems in Banking Organizations. Basel Committee on Banking Supervision, Basel, Sept. 1998 // www.bis.org.
12. Handbook of International Auditing, Assurance, and Ethics Pronouncements (2007 Edition)/ IFAC // www.ifac.org.
13. Internal control – Integrated Framework, COSO, 1992 // <http://www.coso.org/publications.htm>.
14. www.iaa-ru.ru (сайт Інституту внутрішніх аудиторів).
15. www.coso.org/Publications/ERM/COSO_ERM_ExecutiveSummary_Russian.pdf.

Summary

In the article approaches are explored to determination of essence of internal control. It is suggested regardless of conceptions of internal control and aims by essence of him to count activity of people, as only it is the criterion of that, whether the accepted procedures and norms are applied.

Отримано

07.11.2007

